

GYARMATI GYÖRGY

Föderációs törekvések a második világháború után*

Közismertek és a történeti irodalomban részletesen is feldolgozottak azok a vámuniós, integrációs törekvések, amelyek a múlt század közepe óta időről időre felbukkantak a magyar politikai közgondolkodásban. Ismerhetjük azokat az ellenérdekeltségből fakadó okokat is, melyek ezeket a kezdeményezéseket kudarccra ítélték¹. Mindezek után még inkább elgondolkodtató, hogy azok a közép- és délkelet-európai kis államok, amelyek a második világháborúban egymás ellen is fenekedtek, a fegyverzaj elültét követően sorra jelentkeztek különböző vámuniós, föderációs elképzelésekkel. Bár az alábbiakban csupán egy-egy mozzanat felvillantására lesz módunk, talán ezek is kellőképpen illusztrálhatják, hogy a második világháborút követő néhány év ebben a régióban az integrációs eszmék egyik virágkora volt.

Ha — hosszú távon szemlélve — figyelembe vesszük ennek az eszmékörnek a periodikus intenzitását, illetve apályát, akkor persze már kevésbé tekinthető meglepőnek ez az ismétlődő „virágkor”. A föderációs eszmék a megelőző évszázad folyamán menetrendszerűen krízisszituációkban születtek, illetve reinkarnálódtak, — ennyiben akár a régió sajátos válságtermékének is tekinthetők. Számba véve azt a pusztítást, amelyet a második világháború ebben a térségben — a Baltikumtól a Balkánig — hátrahagyott, nem kell különösebben magyarázni, hogy ezek az itt

* Előadás az 1991 novemberében „Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts” címmel Bécsben rendezett konferencián.

található kis államok — függetlenül attól, hogy győztesnek avagy legyőzöttnek számítottak-e — egyformán válsághelyzetben voltak. Az tehát, hogy a regionális válsághelyzet inspirálta az integrációs eszmék újbóli vitalitását, a körülményekből adódó hasonlóságot látszik erősíteni.

A hasonlóság mellett azonban sokkal markánsabbnak tűnnek azok az *eltérések*, amelyek a második világháborút követő integrációs törekvéseket a korábbiaktól megkülönböztetik.

a) A föderáció eszmekörét korábban elsődlegesen ellenzéki — netán emigrációs — gondolkodók, politikusok, irányzatok képviselték. Saját koruk uralkodó politikai irányzataihoz képest ezek marginális erőt jelentettek. *A második világháborút követően az integráció valamely változata a kormányzati politika szerves részévé vált, nyílt és hivatalos külpolitikai programként kezelték.*

b) Ha figyelembe vesszük, hogy a második világháborút követően mely országok között indultak meg vámuniót, föderációt célzó államközi tárgyalások, akkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy *győztesek és legyőzöttek kézfogási kísérletéről van szó*. Az érintett országok egymáshoz való korábbi — gyakran ellenséges — viszonyát tekintve, ettől a megoldástól azt remélték, hogy a *de jure békén túl sor kerülhet az itt élő államok és népek de facto megbékélésére is*.

c) A szkeptikus kortársak — megelőlegezve a kudarcot követő évtizedek politikai ítéletét — többször is felvetették, hogy ismételten csupán valamifajta „értelmiségi álomszövegetésről” van szó. A második világháborút követő integrációs törekvéseket azonban — eltérően a korábbi esetektől — mégsem tárgyalhatjuk csupán a közgondolkodás, az eszmétörténet szférájában, mivel az esetek döntő többségében szerves részét képezték az érintett országok külpolitikájának, illetve államközi kapcsolatainak.

d) Végül a direktpolitikai összefüggések egy további különbségére is utalni kell. A föderáció gondolatának korábbi „eszmétörténeti” szakaszában a törekvés vagy magában a kezdeményező országban tétetett ad acta, mert nem vált a „hivatalos” politika részévé, vagy mert a föderációba bevonni tervezett ország utasította vissza. A második világháborút követő törekvések esetében viszont nem az érintett kisállamok érdektelensége, vagy elutasítása ítélte kudarcrá a kezdeményezéseket. A föderáció megvalósításához természetesen a régió érintett államainak multilaterális konszenzusára lett volna szükség. Erre azonban már sor sem kerülhetett, mivel a több szálon futó bilaterális tárgyalások stádiumában tette lehetlenné ennek létrejöttét a szovjet politikai vezetés tiltó parancsa.

A továbbiakban elsődlegesen a kérdés magyarországi vonatkozásaira kívánunk koncentrálni. Meg kell azonban jegyezni, hogy a magyar politikai közgondolkodás, noha a föderációs municiókból, a második világháborút követően jelentős öröksége volt, nem tekinthető *kezdeményezőnek*

ebben a kérdéskörben. Nem számítva a lengyel–csehszlovák, illetve a jugoszláv–görög emigráns kormányok háború alatti Londonban kötött megállapodásait, az első, már a háborút követő időszakra is áthúzódó politikai lépésnek az tekinthető, amelyet Tito 1944 tavaszán kezdeményezett egy balkáni — Jugoszláviát, Bulgáriát és Albániát magában foglaló — föderáció létrehozására. 1944 decemberében ez ügyben Edvard Kardelj Szófiában folytatott tárgyalásokat. A két fél koncepciója azonban egy lényeges pontban diametriálisan eltért egymástól. Belgrád „hetedik szövetségi rész”-ként invitálta Bulgáriát a föderációba, Szófia azonban — egy társulásnak tekintve a hat jugoszláv tagállamot — dualista szövetségként képzelte el a Délszlávok Föderációját². A két koncepció markánsan különbözött egymástól, mégsem ez futtatta — legalábbis átmenetileg — zátonyra a további tárgyalásokat. Bár a Szovjetunió támogatta a déli szlávok állami integrációját, Nagy-Britannia erőlesen tiltakozott, vitatva, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelete alá helyezett „vesztes” Bulgáriának egyáltalán joga lenne ilyen, szuverenitást feltételező külpolitikai lépésre. Az angol vétót azonban más motiválta. A Balkánon — ekkor még — megőrizni remélt befolyását nagymértékben aláástá volna, ha a már ekkor is kommunista determináltságú Jugoszlávia állami integrációt alkot a Moszkva érdekszférájába tartozónak tekintett Bulgáriával³.

Ezt a magyarázatot közvetett módon a román–magyar vámuniós törekvések nagyhatalmi fogadtatása támasztja alá. Magyarországon még folytak a harcok, az Ideiglenes Kormány még megalakulása helyén, Debrecenben székelt, amikor — 1945 márciusában — kormánykiküldötöt menesztett Bukarestbe. A kormány megbízottjának arra volt felhatalmazása, hogy tájékozzódjon a nem sokkal korábban kinevezett román miniszterelnöknél, Petru Grozánál a két állam közötti kapcsolatok helyreállításáról. E diplomáciai küldetés eredményeiről a magyar külügyminiszter számára készített beszámoló szerint a román miniszterelnök már ekkor sokkal többre gondolt az „egyszerű” kapcsolatfelvételnél. Petru Groza „szeme előtt — olvasható a jelentésben — egy a Lajtától a Feteke-tengerig terjedő egységes blokk terve lebeg, melynek magját a magyar–román államszövetség képezné, ahol is eltűnnének a vámhatárok, egységes valuta, s a legteljesebb politikai együttműködés alakulna ki”⁴. Bár a magyar diplomata akkor még nem ismerhette a — fentebb érintett — bolgár–jugoszláv precedenst, jó érzékkel azonnal felvetette a várható nagyhatalmi reagálás kérdését, hiszen ebben az esetben két legyőzött és nemzetközi ellenőrzés alatt álló, szuverenitását nélkülöző országról volt szó. A román miniszterelnök azonnali válaszából kiderült, hogy „ő ebben az ügyben előzetesen tárgyalt Visinszkij szovjet külügyi népbiztossal és Szuszejkov vezérezzredessel, és mindketten azon az állásponton voltak, hogy szívesen látnák a közvetlen tárgyalások megindulását”⁵. (Erre vonatkozóan nincs tudomásunk a Bulgária esetéhez hasonló brit tiltakozásról.)

Ezt követően a fokozatosan újra megjelenő újságok egyre intenzívebben foglalkoztak a román — magyar „történelmi megbékélés” vámuiós, föderációs alternatívájával, hivatalosnak tekinthető kormányállásfoglalásra azonban még jó fél évig kellett várnia a magyar közvéleménynek.

A magyar kormány e kérdésben először 1945. szeptember közepén fejtette ki álláspontját. Ekkor, a békeszerződések nagyhatalmi szinten előkészítő munkálatok egyik periferiális aktusaként kapott felszólítást a Szövetséges Ellenőrző Bizottságtól, hogy fejtse ki nézeteit, miként kívánja rendezni kapcsolatait a környező államokkal. A magyar kormány jegyzékében a következők olvashatók: „A Duna mentén élő kis népek boldogulásának legelső előfeltétele, hogy az új rendezés alapján megvalósulhasson azoknak szoros gazdasági együttműködése. ...Az Osztrák — Magyar Monarchia politikai okokból kétségtelenül elavult államalakulat volt, de az is bebizonyosodott, hogy Passautól Poláig és Predeálig terjedő határai folytán, tisztán gazdasági szempontból jobban tudta biztosítani állampolgárai összességének boldogulását, mint a területen keletkezett új államok. ...A békeszerződésben tehát mindenekelőtt intézményesen kellene gondoskodni arról, hogy a természetes adottságok folytán egymást kiegészítő és egymásra utalt Duna melléki kis államok ne a gazdasági elzárkózás, hanem a legszorosabb gazdasági együttműködés politikáját folytassák. Egy szoros gazdasági együttműködés a politikai ellentéteket és súrlódásokat is jelentékenyen csökkentené, s egyben az egész világgazdaságnak is hasznára volna, mert a dunai térség gazdasági fellendülése, mint fogyasztópiacnak a jelentőségét is nagymértékben növelné...”⁶

A Magyar Kommunista Párt tíz nappal később — 1945. szeptember 23-án — közzétett választási programja már jócskán túllép a kormány gazdasági racionalitásra apelláló álláspontján. „A magyar külpolitika legfőbb célja — olvasható a program külpolitikai fejezetében — a dunai népek békéjének és egyetértésének biztosítása, a kossuthi ideál, a Duna-föderáció útjának egyengetése. A kereskedelmi forgalom minél intenzívebb kiépítésén túl, ennek előmozdítása érdekében kell törekedni a román — jugoszláv — magyar vámuió megvalósítására.”⁷

Bár arra vonatkozóan még nincsenek archív forrásaink, hogy milyen előzetes tárgyalásokon alapult a Groza-féle javaslat Jugoszláviával való kibővítése, annyi azonban enélkül is egyértelmű, hogy a Magyar Kommunista Párt csak Moszkva előzetes jóváhagyását követően hirdethette meg „hivatalosan” a vámuió, illetve a föderáció programját.

A következő évben, 1946 folyamán egyre inkább kommunikációs slágerré vált az integráció különböző variánsainak propagálása. Az egyes pártok orgánumai, a különböző folyóiratok folytatólagosan napirenden tartották a kérdést. Méginkább lendületet kapott a föderáció eszméjének terjedése, midőn negyedszázados emigrációját követően hazatért Károlyi Mihály, az 1918-as köztársasági elnök. A korabeli magyar politikai vezérkar, miután gondosan elmulasztotta, hogy az újonnan kikiáltott köztársasági elnöki posztjára hívja vissza Károlyit, igencsak kínban volt,

hogy presztízsét megillető közéleti tisztséget találjon számára. Rövid időre felmerült, hogy egy *Duna-minisztériumot* állítanak fel, melynek Károlyival az élén az lett volna a feladata, hogy „egyensse a vámuniók útját ...a konföderációs terv szellemében”, e „regionális külügyminisztérium” azonban végül is nem jött létre⁸. Károlyi azonban, aki ettől függetlenül is régóta híve volt a föderációs gondolatnak, lényegében ezt a célt szolgáló indította meg *Köztársaság* című hetilapját. Az újság köré szerveződött az a *Dunai Munkaközösség*, amely — kimutathatóan jugoszláv inspirálásra — tovább szélesítette a föderációba bevonandók körét. 1946 júliusában a *Köztársaság* heteken át tartó *brainstormot* indított a *Dunai Szövetséges Köztársaság* eszméjének mind sokoldalúbb elméleti kimunkálására, illetve népszerűsítésére. Ennek lényege szerint „Magyarország először Romániával alkotna közös vámterületet, a másik oldalon pedig Bulgária lépne szövetségi viszonyba a jugoszláv föderációval; végül a két szövetség — úgyszólván a Duna jobb- és balpartja — lépne vám- és politikai közösségre”⁹. 1944–1945 fordulójának első kezdeményezéseihez képest annyiban mindenesetre markáns elmozdulás regisztrálható, hogy — legalábbis az elképzelések szintjén — egymásba szövődött a balkáni délszláv és a Duna menti román — magyar integrációs projekt.

Ennél szélesebb keretekben 1946 folyamán csak a Külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztályán fontolgatták az integráció lehetőségét. Rögtön hozzá kell persze tenni, hogy ennek részletei a maguk idejében nem voltak publikusak. A Békeelőkészítő Osztály számára a Magyar Gazdaságkutató Intézet állított össze vaskos kötetekre rúgó háttér tanulmányokat. Ezek országonkénti bontásban vették számba a magyar — jugoszláv, a magyar — román, a magyar — csehszlovák és a magyar — osztrák vámunió esélyeit, Magyarország számára előnyös, illetve hátrányos következményeit. Az egyes tanulmányok részletes gazdaságstatisztikai adatsorokon keresztül mutatják be az érintett országok két világháború közötti gazdasági szerkezetét, egymással folytatott kereskedelmük volumenét és belső megoszlását. Mindezek elkészültét követően pedig egy további „szigorúan bizalmas” tanulmányban összegezték egy átfogó „*Délkelet-európai vámunió*” koncepcióját.¹⁰

Most csak a magyar — osztrák vámunióra vonatkozó elképzelésekről ejtek szót részletesebben. Ezt az is indokolja, hogy a háborút követő integrációs elképzeléseknek ez a vonulata mindmáig ismeretlen a kérdés historiográfiájában. Idézzünk fel néhány bekezdést a tervezet Ausztriát érintő fejezetéből:

„Ausztria sínylette meg a legjobban a Monarchia felbomlását, és ezért létérdeke, hogy Délkelet-Európa nagyobb gazdasági egysége létrejöjjön és ő abban részt vehessen. Ausztria iparának a délkelet-európai piacokra nagy szüksége van, és Ausztria élelmezését csak ezek az agrárállamok biztosíthatják. Ausztria is megkísérelte, hogy megvalósítsa a mezőgazdasági önellátást, de kevés szántóföldje miatt erőfeszítései csak részben jártak sikerrel. Még az Anschlußt közvetlenül megelőzően is jelentős

élelmiszer-behozatalra szorult. Ausztria Délkelet-Európa agrárállamai számára értékes és veszélytelen partner. Délkelet-Európa népeinek nagy szükségük van erre az agrárpiacra, ugyanakkor Ausztria fontos szerepet tölthet be Délkelet-Európa iparcikkellátásában. Az iparcikkek nagy részét ily módon egy olyan ipari államból szerezhetik be, amely nagy ipari múltja miatt viszonylag olcsón tud szállítani. ... Ausztria egymaga nem tudná Délkelet-Európát iparcikkkel ellátni, így, Ausztria bevonása mellett is tág lehetőségek maradnak Délkelet-Európa iparosítására...

Magyarországot központi fekvésénél fogva lenne nehéz kirekeszteni. Nagyon értékes a létesítendő gazdasági közösség számára a már meglévő magyar ipar is, mert nem olyan fejlett és erős, hogy veszélyeztesse agrárpartnerneinek iparosítási törekvéseit, de teljesítőképesége elegendő ahhoz, hogy megfelelően racionalizálva és sokkal nagyobb piaci igényre átállítva nagymértékben hozzájáruljon Délkelet-Európa iparcikkellátásához. Magyarország számára ez a gazdasági együttműködés lehetővé tenné agrárfeleslegei egy részének jó értékesítését Ausztriában, és biztosítana számára több fontos nyersanyagot, különösen fát, néhány ásványi anyagot és fémeket.¹¹

Bár az összegző tanulmány több helyen is leszögezi, hogy csupán a kérdés gazdasági aspektusát vizsgálja, igyekszik felmérni a „*gazdasági unió*” politikai esélyeit, illetve következményeit is. „A délkelet-európai államoknak akarattuk kinyilvánítása után engedélyt kell kérniük a szövetséges hatalmaktól, hogy a délkelet-európai gazdasági uniót megvalósítsák, és fel kellene kérniük a hatalmakat arra, hogy őket eme törekvésükben támogassák. A szövetséges hatalmak ezt a kérdést elsősorban politikai szempontból fogják elbírálni. ... A gazdasági szempontokat is figyelembe véve a szövetséges hatalmaknak érdekében áll, hogy a gazdasági unió létrejöhessen. A délkelet-európai államok nehéz életlehetőségei évtizedek óta súlyos gondokat okoznak a világpolitikának. A világbéke ügyét is hathatósan szolgálná, ha ezek az államok olyan megoldást találnának, mely a jólétüket emeli, és ezáltal kiküszöböli a veszélyt, hogy ezen államok gazdasági nehézségei fölborítsák a világrész és ennek következtében esetleg az egész világ békéjét. ...A tervezett gazdasági unió lehetővé tenné Délkelet-Európa számára, hogy a saját lábán megálljon, és így megszűnjenek azok a gazdasági problémák, amelyeknek a megoldását a két világháború között a politikusok és a gazdasági élet vezetői hiába kíséreltek meg.”¹²

Hozzá kell tennünk, hogy a *Délkelet-európai vámunió* koncepcióját vázoló összegző tanulmány más formában is politikál, miközben deklarálja, hogy „a kérdés eme oldalának taglalásába nem bocsátkozhatunk”. Az elemzés Ausztria fejlett iparát következetesen előnyösnek tartja, a gazdasági unió számára Csehszlovákiát — és különösen a cseh ipart — veszélyes riválisnak tekinti. A koncepció egészének logikájától eltérően azt sugallja a tervezet, hogy Csehszlovákia ne is akarjon társulni az unióhoz, mert „olyan erős és olyan gazdag, hogy a maga erejéből is

boldogulni tud”, ha viszont bevonása mégsem lenne elkerülhető, akkor „gondoskodni kell arról, nehogy Csehszlovákia nagy gazdasági ereje elnyomja a többi állam fejlődési lehetőségeit”¹³. Az álláspont mögött vélhetően nem csupán az húzódik meg, hogy a tervezet készítői elsődlegesen Csehszlovákiát tekintették gazdasági szempontból kényelmetlen riválisnak. Legalább ennyire közrejátszott az elutasításban a két ország közötti végtelenen feszült politikai viszony a szlovákiai magyarság intézményesített jogfosztása és üldözése miatt.

1946 második felétől kezdődően az integrációt érintő nyilvános állásfoglalások érvrendszerében is változás tapasztalható. A megelőző másfél évben elsődlegesen — főleg Kossuth tervezetére utalva — historizáló kontextusban taglalták a „történelmi megbékélés” eme alternatíváját. Amennyire érthető a kossuthi tervezet állandó megidézése, legalább ennyire szembetűnő a korabeli megnyilatkozásokban a föderációs gondolat másik magyar apostolának, Jászi Oszkárnak a módszeres mellőzése. A szocializmussal még rokonszenvező, de a bolsevizmust következetesen elutasító Jászi ekkorra már *persona non grata*-vá vált — és maradt — a kommunista párt számára. S hogy ez milyen mértékben hatott már a háborút követő koalíciós korszakban is, azt éppen az egykori barát és harcostárs, Károlyi Mihály esete mutatja. Károlyi ugyan — lehetőségeihez képest — fáradhatatlanul munkálkodott közös ideájuk valóra váltásán, de respektálva a kommunisták ítéletét, nyilvános állásfoglalásaiban maga is kerülte a gondolat kütfői között Jászi nevének az említését.

Ami pedig az érvrendszer 1946-os módosulását illeti, az röviden a következőképpen summázható. 1946 nyarán a Párizsban zajló békeelőkészítő tárgyalásokon nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarország semmilyen kedvező korrekcióra nem számíthat a trianoni határokhoz képest, sőt a „pozsonyi hídfő” kialakításával további veszteséget kell elkönyvelnie. Ebből következően a továbbiakban már nem patinás történelmi ideaként, hanem nagyon is égető aktuálpolitikai megfontolásból vált érdekévé a magyarországi kormányzó pártoknak, hogy a föderáció megvalósítását ígérve próbálják meg mérsékelni a közvélemény csalódottságát. Ebben az összefüggésben válik érthetővé Rákosi Máttyás gondolatmenete, midőn a Kommunista Párt 1946. szeptember végi kongresszusán ismételten a magyar külpolitika központi célkitűzéseként szól a regionális integrációról. „Mi egy demokratikus dunai föderációt nemcsak lehetségesnek, *de kívánatosnak is tartunk*. ...Egy ilyen demokratikus szövetség létrejötté, vele kapcsolatban a vámhatárok leépítése természetesen sokat enyhítene azon a keserűségen, amelyet népünk a most készülő békével kapcsolatban érez.”¹⁴ Hozzá kell tenni mindehhez, hogy a regionális integráció gondolata a korabeli Magyarországon nem kizárólag kommunista törekvés volt. A háborút követő néhány év koalíciós kormányzatának időszakában talán az egyetlen olyan kérdés volt — bel- és külpolitikát egyaránt ide értve —, amelyben a parlamenti pártok konszenzusáról beszélhetünk. Emellett széles körű társadalmi támogatottságot is élvezett. Legalábbis

erre utalnak a kérdéskörre vonatkozó közvéleménykutatói adatok. A magyar – román vámuniót 1946 májusában a megkérdezettek 84 százaléka támogatta, míg egy szélesebb körű föderáció létrehozását 1946 decembereben, a reprezentatív felmérésbe bevontak 89 százaléka helyeselte. 1946 folyamán magyar részről szorgalmazták, hogy a vámunió gondolatát felvető Petru Groza most már annak időzítését illetően is foglaljon állást. A román miniszterelnök ezt a békeszerződések aláírását követően tartotta realizálhatónak.

1945–1946-ra vonatkozóan tehát az integrációt illetően a magyar álláspont változása a következőképpen summázható: 1945 folyamán Magyarország nem tekinthető kezdeményezőnek, de kedvezően fogadta azokat a külföldi kezdeményezéseket, amelyek egy integrációba Magyarországot is bevonni tervezték. 1946 folyamán viszont már magyar részről is szorgalmazták a *Pax Danubiana* ezen változatát, mivel ezzel remélték enyhíteni a párizsi béke-előkészítő konferencián körvonalazódó új status quo kedvezőtlen következményeit.

1947-ben, miután a térség vesztes államai a párizsi békeszerződéseket aláírva — legalábbis *de jure* — visszanyerték szuverenitásukat, valóban intenzívebbé váltak a regionális integráció irányába mutató diplomáciai események. Májusban Petru Groza román kormányfő száz főt meghaladó delegációval tárgyalt Budapesten. Alighogy ez véget ért, a közép-európai szociáldemokrata pártok budapesti nemzetközi konferenciáján szintén napirenden szerepelt a térség gazdaságának összehangolt helyreállítása, illetve további fejlesztése.¹⁵ Mindezekben leginkább az volt a feltűnő, hogy a megelőző időszak prognózisaihoz képest hirtelen nagyfokú óvatossággal és halogató hangsúlyokkal szóltak csak a vámunió időszerűségéről. Ugyancsak jelzésértékű volt, hogy a Román Kommunista Párt titkára, Vasile Luca, Petru Groza magyarországi tárgyalásairól való hazaérkezését követően jelentetett meg egy cikket, amelyben a térség országainak az integráció irányába mutató együttműködési törekvéseit — mondhatnánk, „moszkvai zsargonban” — az imperialista machinációk eszköztárába tartozónak ítélte.

Ha azonban az integráció valamely formájában érdekeltséget mutató további országok lépéseit vizsgáljuk, korántsem tekinthető általánosnak a fentebb említett megtorpanás. Bulgária és Jugoszlávia vezetőinek 1947 júliusában folytatott bledi tárgyalásait követően a vámuniót megelőlegző jegyzőkönyvet írtak alá. Ismeretes, hogy a jegyzőkönyvetek aláírás előtt a szovjet vezetésnek is bemutatták, Moszkva érdemi észrevétele pedig annyiból állt, hogy a megkötendő szerződések érvényét húsz évben állapítsák meg. A két ország kormányának képviselői 1947 novemberében a Várna melletti Evxinográdban tanácskoztak újra. Ezt követő nyilatkozataikban Tito és Dimitrov egybehangzóan úgy foglaltak állást,

hogy a vámunió a közeljövőben megvalósítható, míg a föderáció távlati célkitűzés.¹⁶

Mindezekhez képest 1947 novemberétől kezdődően koncepcionális fordulat érzékelhető a háborút követő integrációs elképzelések menetében. Méghozzá kettős értelemben. Eddig a különböző elképzelések a Duna mentén fekvő államok „*horizontális integrációját*” prognosztizálták. Vajda Imre, a magyar Országos Tervhivatal elnöke Prágában folytatott tanácskozásait követően, 1947 novemberének legvégén olyan nyilatkozatot tett közzé, hogy az eddig érintett országok mellett Csehszlovákiát és Lengyelországot is bevonva kell létrehozni „a kelet-európai népi demokráciák... többé-kevésbé összefüggő gazdasági rendszerét”¹⁷. Ezt az elképzelést még markánsabban körvonalazta az a programcikk, amely tíz nappal később látott napvilágot „Új nagy hatalom” címen a Magyar Kommunista Párt orgánumban, a *Szabad Népb*en. Az írás több szempontból is figyelmet érdemel. Egyrészt időzítése miatt, mivel a magyar – jugoszláv barátsági és együttműködési szerződés aláírására érkező Tito elnök fogadásakor jelent meg. Másrészt azért, mert a korábbi horizontális integráció helyett egy „*vertikális integráció*” programját vázolta. Az „új nagy hatalom – olvasható a cikkben – a Keleti-tengertől az Adriáig és a Fekete-tengerig hét országban (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Bulgária, Románia, Albánia) épülő új demokráciákból jönne létre, ...lakossága csaknem 90 millió. Ezek az országok, mezőgazdasági termelésük összesített értékét tekintve a mai Európában a második helyen állnak a Szovjetunió mögött, az ipari össztermelésben pedig a harmadik helyen, a Szovjetunió és Anglia mögött”¹⁸.

A fordulat legmarkánsabb eleme azonban a koncepció politikai jelentése. A cikk egy olyan „egységes front” létrehozásáról szól, amely – hivatkozva J. Masaryk csehszlovák külügyminiszter nem sokkal korábbi nyilatkozatára – ezen országok „védelmi szerződésével” jönne létre. Ennek az „egységes frontnak” a feladatát pedig Petru Groza fogalmazta meg a legnyíltabban a magyar – román barátsági szerződés – néhány héttel későbbi – aláírását követően. „Itt vagyunk ezeknek a szövetséges békeszerető népeknek a nagy családjában, amelyek tudatában vannak hatalmas erejüknek (sic!), amely az atomerőnek és a dollár hatalmának is ellen tud állni.” Mindezek a nyilatkozatok a Marshall-terv megindulását és a KOMINFORM létrehozását követően hangzottak el. Az egykori Pufferstaatszone-ban megszervezni tervezett „új nagy hatalom” elsődleges feladata tehát az lett volna, hogy a hidegháborúba merevedő nemzetközi viszonyok közepette egy „ellen *cordon sanitaire*-t” képezzen a Szovjetunió és az atlanti Európa között.

A koncepció módosulásának két, témánkat érintő historiográfiai zárókövetkezménye is van. Az egyik, hogy időnként még ezt is igyekeztek a föderáció kontextusában értelmezni; mindennek azonban már csak annyi köze van a föderáció terminológiai lényegéhez, mint az ezen fogalmat is használó szovjet vagy jugoszláv kommunista föderációknak.

Ehhez kapcsolódik a másik következmény is. Ismeretes, hogy a kérdést taglaló történeti irodalom szinte egyöntetűen ahhoz az 1948. január 29-i *Pravda*-kommunikéhez köti a „Köztes-Európa” föderációs terveinek végét, amelyben a szovjet vezetés — Dimitrov bukaresti nyilatkozatára reagálva — „kiagyalt”-nak minősítette ezeket az elképzeléseket. A moszkvai nyilatkozat kioktató hangneme azonban elsősorban nem a föderációs elképzeléseknek szólt, hanem annak, hogy Dimitrov hangsúlyozottan be kívánta vonni Görögországot is. Ezzel viszont olyan ügybe avatkozott, amelyet a „szuperhatalmak” saját kompetenciájukba tartozó kérdésként kezeltek, és Sztálin, a Truman-doktrína meghirdetését követően mérsékelte érdeklődését az Egyesült Államok „védelmét” élvező Görögország iránt. Dimitrov nem képviselt más felfogást ahhoz képest, mint amit 1947 őszétől a térség e kérdésben hangjukat hallató más politikai exponensei; nevezetesen a Szovjetunió nyugati határai mentén szerveződő „egységes front” programját. De ez már aligha tárgyalható a föderáció értelmezési tartományában. 1947 őszétől — lényegében a KOMINFORM megalakulásától — kezdődően, függetlenül a fogalom további használatától, már nem föderáció szervezéséről van szó. A térség kis államainak kölcsönös érdekeltségen nyugvó multilaterális együttműködését és ezzel párhuzamosan a régió belső konszenzuskeresését felváltotta egy „kifelé” egységet demonstráló uniformizált politikai blokk létrehozása. Ez jellegét tekintve már az „Ostblock” megszervezését jelentette, függetlenül attól, hogy Dimitrov „illetéktelen” nyilatkozata miatt látszólag a föderációs törekvések tétettek ad acta.

Napjainkból visszatekintve már az is körvonalazható, hogy a második világháborút követő föderációs törekvések mit jelentettek Közép-Európa elkülönült entitásként való létrejöttének, illetve megmaradásának több évszázados folyamatában. A Mitteleurópa-tervek és a föderációs törekvések — némi leegyszerűsítéssel — úgy is értelmezhetők, mint a régió megszervezését célzó nagyhatalmi és kisállami (kiszemzeti) koncepciók évszázados rivalizálása. Mindkét koncepció közös jellemzője azonban, hogy miközben újabb és újabb megfogalmazásaikkal rendre foglalkoztatták az egyes országoknak, vagy a régió kisebb-nagyobb részének közvéleményét, annyiban marginális elmélgedések maradtak, hogy — leszámítva a fentebb tárgyalt három évet — nem váltak az akaratérvényesítésre is képes hatalmi (kormányzati) tényezők politikai vezéreszméjévé. Végleges ellehetetlenülésük pedig a huszadik század közepén két egymást követő „totális megoldás” következménye volt. Hitler *Großraumwirtschaft*-ja, illetve „új európai rendje” ugyanis nem beteljesítette, hanem a kompromittáláson túl halálra is ítélte a Mitteleurópáról szóló elképzeléseket, és regnálása alatt a történelmi Közép-Európa agóniája is megkezdődött. A második világháborút követően, a *bolsevik* „*Drang nach Westen*” törekvések pedig nem csupán a térség kisállami, föderatív megszervezését tették lehetetlenné, hanem magát a történelmi Közép-Európát tüntették el a kontinens térképéről. Nyugat és Kelet között a

huszadik század közepén ismételten életre galvanizálták az Elba–Saale–Lajta mentén egy évezreddel korábban létrejött Karoling-vonalat. A tankokból és aknazárakból Lübeck–Trieszt meridiánján kovácsolt vasfüggöny leeresztésével megkezdődött a történelmi Közép-Európa kismemzeti régiójának egy uniformizált keleti blokkba szervezése.

JEGYZETEK

- ¹ Kovács Endre: *Szemben a történelemmel*. Bp. 1977.; Mérei Gyula: *Föderációs tervek Délkelet-Európában és a Habsburg Monarchia, 1840–1917*. Bp. 1965.; Irinyi Károly: *Mittleuropa-tervek és az osztrák–magyar politikai közgondolkodás*. Bp. 1973.; Hanák Péter: *Jászi Oszkár dunai patriotizmusa*. Bp. 1985.; Rudolf Wierer: *Der Föderalismus im Donauraum*. Graz–Köln 1960.; Joachim Kühl: *Föderationspläne im Donauraum und in Ostmitteleuropa*. München 1958.; Hans Hartl: *Der einige und unabhängige Balkan*. München 1977.
- ² Zilahi Tibor: A szovjet–jugoszláv konfliktus balkáni előzményei. *Aetas* 1991. 1. sz. Mezei Géza: Stettintől Triesztig. Kelet-Közép-Európa és a szovjet modell, 1945–1953. I–II. *Valóság*, 1989. 8–9. sz.; Edvard Kardelj: *Visszaemlékezések*. Újvidék 1981.
- ³ Krisztov Lazo: *A délkelet-európai népi demokratikus országok együttműködéséről, 1944–1948*. Bp. 1972.
- ⁴ Lipcsey Ildikó: Réczei László feljegyzései, 1945. márciusi romániai megbeszéléseiről. *Történelmi Szemle*, 1984. 4. sz. 62A. old.
- ⁵ Ugyanott.
- ⁶ Gyarmati György: Dilemmák a Dunatájon. Magyarország és a délkelet-európai föderációs tervek. *Százaadvég*, 1986. 2. sz. 71. old.
- ⁷ *Szabad Nép*, 1945. szeptember 23.
- ⁸ *Köztársaság*, 1946. június 27.; Jemnitz János: A magyarországi szociáldemokrata párt külpolitikai irányvonalának alakulásához, 1945–1948. *Történelmi Szemle*, 1965. 2–3. sz.
- ⁹ *Köztársaság*, 1946. július 18.
- ¹⁰ Egy magyar–jugoszláv gazdasági együttműködés kilátásai. A magyar–román vámunió várható kihatásai. A csehszlovák–magyar gazdasági közösség. Az osztrák–magyar gazdasági közösség. A délkelet-európai vámunió. In: *A békeelőkészítés mezőgazdasági anyagai*. I–IV. OSZK.
- ¹¹ Az osztrák–magyar gazdasági közösség.
- ¹² A délkelet-európai vámunió.
- ¹³ Ugyanott.
- ¹⁴ *A népi demokrácia útja*. A MKP III. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1946. 68. old.
- ¹⁵ Peter Heumos: *Die Konferenzen der Sozialistischen Parteien Zentral- und Osteuropas in Prag und Budapest, 1946 und 1947*. Stuttgart 1985.
- ¹⁶ Idézi Krisztov Lazo, i. m.
- ¹⁷ *Népszava*, 1947. november 29.
- ¹⁸ *Szabad Nép*, 1947. december 7.

